

(*Pannonia Inferior*). I zadnje poglavlje u okviru ove tematske cjeline, ali i same knjige je Edina Veletovca, *Osvrt na religijsku i ekonomsku sliku provincije Panonije*. Autor je svoju pažnju zadržao na religiji koja je bila sastavni dio ilirskog etnosa. Vodeći se time obradio je *domaća* božanstva koja su bila poštovana na prostoru Panonije, sa napomenom da su ona vremenom bila izjednačena sa rimskim božanstvima – *interpretatio Romana*. U Panoniji je bilo razvijeno i kršćansko učenje o čemu svjedoče mnogobrojna prognanstva i ubistva. Sam autor napominje da se specifičnost ovog prostora krije u činjenici da je u IV stoljeću na ovom prostoru bilo široko rasprostranjeno arijansko učenje. Kroz ekonomsku cjelinu u radu obrađeni su rudnici metala i poljoprivreda. Na kraju knjige su data i zaključna razmatranja koja je napisao Adnan Kaljanac. U okviru ovog dijela knjige je priložen sumaran pregled svih radova, a polaznu tačku čine detalji o Konstantinu Velikom, njegovom proročanskom snu i okolnostima koje su dovele do donošenja Milanskog edikta.

Pohvalno je spomenuti da se vrijednost ove knjige krije u tome da su autori, tamo gdje je bilo moguće i potrebno svoj tekst potkrijepili geografskim kartama i fotografijama, kao i to da svaki rad obiluje zavidnim brojem referentnih bibliografskih jedinica i dugim spiskom izvora koji su konsultovani pri izradi rada. Pored istaknutih profesorskih i asistentskih imena svoj doprinos ovoj knjizi dali su i studenti koji su pokazali zrelost u pristupu naučnom radu i ova knjiga se može smatrati njihovom ulaznicom za svijet ozbiljnog bavljenja naukom jer su pokazali dovoljnu spretnost pri obradi kompleksne teme kakva je Milanski edikt, sagledavši je kroz prizmu historije, arheologije, filologije, numizmatike, prava i teologije.

Na kraju je moguće reći da ako je cilj knjige *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta* bilo sagledavanje Milanskog edikta kroz multidisciplinarni pristup koji u sebi krije različite metodološke pristupe, onda je taj cilj svakako zadovoljen. Knjiga je objavljena na web stranici Filozofskog fakulteta, pa je zahvaljujući tome dostupna velikom broju čitatelja. Najveća vrijednost se krije u činjenici da se kroz sagledavanje problematike svakodnevnog života, vjerska i ekonomska pitanja nastojalo udaljiti od uobičajnih historijskih tema što je i postignuto obrađujući segmente koji su djelimično marginalizirani u dosadašnjoj nauci. Pohvalno je i to da se knjiga ne bazira samo na Milanski edikt kao dokument koji garantuje slobodu ispovjedanja vjere kršćanima, nego su njene stranice ispisane uzrocima i posljedicama koje se vežu za 313. godinu, zatim detaljno je opisan geografski prostor na kojem su se te promjene dešavale, počevši od provincije Gornje Mezije, gdje je car rođen preko najveće ilirske provincije Dalmacije do Donje i Gornje Panonije.

SANDA HASAGIĆ

Danijel Džino – Alka Domić Kunić,
Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ, Školska knjiga, Zagreb,
 2013, 239 str.

U izdanju zagrebačke Školske knjige, ispod pera dvoje plodnih autora Danijela Džine i Alke Domić Kunić, dolazi monografija *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, koja predstavlja logičan rezultat dugogodišnjeg istraživanja antičkih literarnih vrela, kao i materijalnih ostataka. Autori su uposleni kao saradnici na Univerzitetu Macquaire u Sidneyu (D. Džino) i na Odsjeku za arheologiju HAZU (A. Domić Kunić).

Kao i u dosadašnjem radu autori se oslanjaju na postignuća suvremene, postmodernističke historiografije, ali također problematici kojom se monografija bavi pristupaju multidisciplinarno oslanjajući se i na antropologiju, sociologiju, kao i na angloameričku postkolonijalnu književnu kritiku. O tome se naročito raspravlja u kratkom, ali vrlo važnom poglavlju *Ništa nije kao prije: o proučavanju antičke povijesti danas* u kojem autori nastoje da publiku upoznaju s korijenima novih pogleda na prošlost, ali i da daju selektivan pregled starije historiografije. Također u upotrebu uvode izraze poput metanarativa, diskurzivno-narativne povijesti, koncepta *drugoga*, kulturne mimikrije, kulturnog hibriditeta, akulturacije, habitusa, globalizacije i dr. Autori smatraju da je preispitivanje *znanja* najvažnija odlika novih pristupa izučavanju prošlosti, bilo ono proizašlo iz proučavanja antičkih literarnih izvora ili materijalnih ostataka. Vezano za materijalne ostatke naglašavaju utjecaj postprocesualističke arheologije na shvatanja kulturno-historijske metodologije koja etnicitet vidi kao nešto što se može prepoznati u artefaktima, a koja prije svega pokušava sagledati kontekste u kojima su predmeti korišteni, raspoznati identitete (društvene i spolne), dok u pogrebnim ritualima ne vidi pasivan odraz društva već aktivan društveni proces.

Povijesni antinarativ iz naslova se ogleda u drugom poglavlju pod nazivom *Rimsko osvajanje Ilirika* i podnaslovima koji ga dekonstruišu *Rimsko? Osvajanje? Ilirik?!?*. Autori preispituju dosadašnje *znanje* rimskog političkog angažmana u Iliriku između kasnog 3. stoljeća pr. n. e i ranog 1. stoljeća n. e. Po njima jedinstveni rimski identitet nije postojao, već se govori o *rimstvu* kao spoju različitih identiteta koji se danas prepoznaju

kao *rimski identitet*. Oni kritikuju koncept *romanizacije* kojeg je u nauku uveo Theodor Mommsen, pod utjecajem njemačke politike ujedinjenja u jednu nacionalnu državu, i smatraju da je to aktivan proces akulturacije i razmjene između *rimstva* carskog doba i indigenih identiteta u kojem su obje strane poprimale osobine drugih, i to putem sile, prihvaćanjem, hibridizacijom, reinterpretacijom itd., a uzimajući u obzir regionalne posebnosti i društvene staleže. Pored toga, autori napominju da treba uzeti u obzir da je teoretski okvir ovog novog viđenja još u svojim počecima i da se u različitim područjima dešavao na drugačije načine. Također iznose mišljenje da je Rim bio imperij, čak i u vrijeme Republike, tj. transetnička i transregionalna superstruktura, heterogen konglomerat raznih zajednica kojima se upravljalo konsenzusom indigenih elita i centra političke moći. Tim indigenim elitama je ostavljena dominantna pozicija u političkom i društvenom životu. Bez konsenzusa indigenih elita o vladanju nad njima i njihovom učestvovanju u imperijalnom sistemu, kako tvrde autori, taj isti ne bi bio održiv i urušio bi se.

Zatim se raspravlja o prirodi rimskog imperijalizma i njegovoj vanjskoj politici. Autori donose različite poglede na imperijalizam i njegove podjele, ali ne zaboravljaju uzeti u obzir duh vremena u kojem su ti pogledi nastajali. Ispostavlja se da je Senat, i pored neosporne glavne uloge u vanjskoj politici, morao dio moći prepustiti zapovjednicima na terenu koji su imali znatnu samostalnost u akcijama, a koja je bila rezultat udaljenosti periferija od centra. To je ujedno i argument da je rimski imperijalizam periferni imperijalizam, uzrokovan događajima i reakcijama na te događaje i da nije postojalo dugoročno planiranje ili volja centra za osvajanjem. U direktnoj vezi s tim je i razmatranje pojma

Ilirik gdje autori prikazuju fluidnost njegova korištenja, njegovo konstruisanje stereotipizacijom od strane službenog Rima, te dolaze do zaključka da kao *objektivna* kategorija Ilirik ustvari nikad nije ni postojao. Prisvajanje teritorija budućeg Ilirika nije značilo da Rimljani vide taj prostor kao Ilirik, tek kad su potpuno kontrolirali taj prostor pojavio se Ilirik u etnografskom, literarnom i geografskom diskursu. Već od Apijana se vidi konstruisan metanarativ o rimskom osvajanju Ilirika koje je predstavljeno kao linearni proces osvajanja, no ako ga se posmatra u kontekstima u kojima je nastao, proces rimske interakcije s prostorom budućeg Ilirika je mnogo kompleksniji nego što se do sad prikazivalo.

Iza slikovitih naslova poglavlja *Asterix i Obelix ne žive ovdje: predrimska populacija Ilirika*, kao i podnaslova *Grci koji baš i nisu neki Grci* i *Kelti koji nisu znali da su Kelti*, *Vicevi o Skenobarbu i Batonu* stoje pokušaji da se dekonstruišu identitetsko-ideološki konstrukti antičkog perioda. Prema tome *objektivna stvarnost* rimskih i grčkih etnografa i pisaca ne postoji, *barbarski* identiteti više nisu trajna i vječna kategorija društva bez historije, već su *Drugi*, sve ono što *civilizovani* Grci nisu, a rimska politika je kasnije preuzela taj koncept i dodatno ga redefinirala. Autori upozoravaju na korištenje literarnih vrela koja nisu objektivna, već subjektivna prikaz stvarnosti u kojem je autor ograničen svojom ideologijom, spolom, publikom i žanrom.

Grčki identitet apoikija kao ispostava grčke kulture je osporen, te se u upotrebu uvodi pojam *kolonijalne sredine* koji označava interakciju među kulturama u kojima niti jedna nema institucionalnu ili vojnu premoć pa moraju osmisliti nove načine komunikacije u kojima se rađa hibridna kultura. Samim

tim koncept kulturne inferiornosti indigenih zajednica se odbacuje kao pogrešan, jer se već nakon jedne ili dvije generacije mogu primijetiti karakteristike lokalnih indigenih zajednica, a grčki identitet se *oživljava* ili nanovo konstruiše tek u određenim političkim situacijama, dakle taj *grecizam* se javljao samo kao kulturna kategorija. Još teži identitet za proučavanje je tzv. *keltski* identitet latenske populacije koji je konstruisan na osnovu stereotipnih opisa antičkih izvora, a za koji se ispostavilo da je skup geografski i hronoloških različitih identiteta. Upitna je, također, *keltska* seoba prema južnom Balkanu za koju ne postoji dovoljno materijalnih dokaza, ali postoje dokazi kulturnog kontinuiteta uz snažne kontakte s latenskim kulturnim matricama koje su ponudile načine restrukturiranja lokalnih identiteta, prihvatanjem nekih elemenata latenske kulture, koje su kasnije antički autori prepoznavali kao *Kelte*, ili mješovite skupine *Kelta*, *Ilira* i *Tračana*.

Ilirski identitet je konstruisan na osnovu stereotipnih i žanrovski određenih *barbarskih antropologija* antičkih etnografa i historičara. Opisuje se proces stvaranja *ilirskog* identiteta od strane intelektualnih elita dalmatinskih gradova, ali se naglašava da su u tom procesu veliku ulogu odigrale njemačka historiografija, lingvistika i arheologija 20-og stoljeća koje su svojim postavkama opravdavale njemačke pretenzije prema jugoistoku Evrope. Nakon stvaranja južnoslavenske države pristupilo se redefiniranju *ilirskog* identiteta naročito nakon 1945. godine. To se najbolje vidi na primjeru simpozija iz 1964. godine u kojem je taj identitet redefinisano u jugoslavenskom okviru gdje su Iliri shvaćeni kao nadetnička skupina raznorodnih i kulturno sličnih plemena čije je ujedinjenje u jedinstven narod spriječila samo rimska okupacija. Vidljivo je prenošenje tadašnjih

ideoloških konstrukata *bratstva i jedinstva*, a kasnije, s decentralizacijom i dezintegracijom Jugoslavije, se došlo do novih zaključaka o Ilirima kao skupini srodnih etniciteta ujedinenim pod skupnim imenom koje odražava rimski administrativnu terminologiju, da bi se s raspadom Jugoslavije *Iliri* povukli u sjenu kao *etnički kompleks* ili šira zajednica šta god ti nazivi značili. U postjugoslavenkom periodu etnicizacija tih zajednica podsjeća na usitnjavanje jugoslavenkog prostora i time se opet sadašnjost upliće u prošlost.

Prema tome, nemoguće je, u stanju današnje nauke, utvrditi da li su indigene zajednice dijelile neki zajednički identitet u predrimsko doba. Potrebno je odvojiti literarne i arheološke izvore, a usporedbom s izučavanjem identiteta u sjevernoj Africi, Britaniji i sl. dolazi se do zaključka da je većina identiteta nastala tek u susretu s mediteranskim svijetom, naročito sa širenjem Rima. U kontekstu Ilirika važno je spomenuti i pretpostavku da su indigene zajednice nastavile kontinuirano živjeti u peregrinским civitatima koje je popisao Plinije Stariji i naglasiti da je ona samo to - pretpostavka, a ne činjenica. Nakon toga autori se služe modernom naučnom taksonomijom kako bi ukazali na postojanje željeznodobnih kulturnih habitata, a ne da bi uradili *etnografiju* Ilirika. Indigene zajednice koje se obrađuju su Panonci, Delmati, Japodi, Liburni, kao i druge zajednice koje s puno oklijevanja, ali radi jasnoće, nazivaju *Ilirima*.

Pod nazivom *Helenistički dinasti i rimske legije u južnom Jadranu* se krije dekonstrukcija i pregled prošlosti onoga što se u nauci nazivalo *Ilirskim kraljevstvom*. Najvažnijim događajem, prilikom kojeg se stvorio narativ o rimskom osvajanju Ilirika, se smatra sukob iz 229. god. pr. n. e. poznatiji pod nazivom *Prvi ilirski rat*. Razmatraju se i

ideje o gusarenju indigenih zajednica, *Ilirski ratovi* se stavljaju u šire kontekste rimske politike i periferalnog imperijalizma. Ti *ratovi* nisu bili ni osvajanje teritorija, niti izravna kontrola, a čak se ne mogu posmatrati kao preventivne akcije protiv Makedonskog kraljevstva ili nekog hipotetskog ilirsko-makedonskog političkog saveza.

Zadnja tri poglavlja pod nazivima *Idi mi-dodi mi: Rim i istočna obala Jadrana između Skodarskog mira i Cezara*, *"I riječ Vatinijeva stvori Ilirik"*: *Cezarov prokonzulat i međurimski sukobi* i *Osvajanje Ilirika* se bave sukobima s indigenim zajednicama poput Delmata, Cezarovim prokonzulatom i sukobom s Pompejem na teritoriju Ilirika, Batonovim ratom, te rimskom politikom između tih važnijih događaja i nastankom Ilirika. Autori zaključuju da prije 59. god. pr. n. e. ne postoji jedinstvena rimska politika prema istočnojadranskoj obali, a to argumentiraju geografsko-političkim kontekstualiziranjem sukoba s indigenim zajednicama. Tek se u vrijeme Cezarovog prokonzulata konstruiše Ilirik kao politički koncept, ali još uvijek ne kao provincija, a njegov sukob s Pompejem je smjestio periferne oblasti Ilirika u glavno poprište rata. Indigene zajednice su podržavale i jednu i drugu stranu, značajan su doprinos dale u pomorskim trupama. Nakon Cezarove pobjede kod Farsala iliričko poprište je bilo jedno od rijetkih u kojima su pompejevci bili uspješniji, ponajprije radi pomoći Delmatskog saveza.

Osvajanje Ilirika u pravom smislu te riječi je otpočelo tek s Oktavijanovim pohodom 35-33 god. pr. n. e. kada je restrukturiran rimski odnos prema iliričkom području uporedo s transformacijom rimskog društva i politike iz postrepublikanskog u principatsko i kasnije s Tiberijevim panonskim ratom 12-9 god. pr. n. e. prilikom kojih je prostor od

jadranske obale do rijeke Drave pao pod direktnu i indirektnu rimsku kontrolu. Poznati uzroci Batonovog rata iz narativnih izvora se podvrgavaju postmodernističkoj kritici (poput npr. Veleja Paterkula), u obzir se uzima i širi geografsko-politički kontekst poput dužničke krize u Galiji i restrukturiranja elita. Tok borbi se obrađuje na sličan način, a posljedice rata su bile reorganizacija prostora, umrežavanje nižih nivoa vlasti, gradnja puteva, regrutiranje indigenog stanovništva, eksploatacija rudnika itd. Ovakvo uključivanje Ilirika u rimski imperijalni sistem je omogućilo repozicioniranje dotadašnjih i konstruisanje novih identiteta selektivnim primanjem određenih rimskih identitetskih matrica i imperijalne ideologije.

Monografija završava *Zaključnim razmatranjima*, u kojima se daje pregled cijelog djela i postavljaju perspektive za buduća istraživanja. Vrijedni dodaci knjizi su *Kronologija balkansko-panonske krize* kao i *Kazalo* geografskih pojmova i ličnih imena. Na kraju ovog osvrtu treba napomenuti da ova monografija predstavlja pravo osvježenje kako postmodernističkim pristupom tako i samom svojom pojavom jer ne postoji mnogo napisanih sintetskih studija o ovoj problematici na nekom od domaćih jezika, te će biti od koristi ne samo profesionalnim historičarima, već i studentima i široj publici.

KEMAL ABDIĆ

Adnan Busuladžić, *Zbirka antičkih fibula iz Franjevačkog samostana u Tolisi*, Univerzitet u Sarajevu, Zemaljski muzej u Bosni i Hercegovini, Franjevački samostan Tolisa, Sarajevo – Tolisa, 2014, 192 str.

U kulturnom sivilu kojim je već par godina BiH obavijena i kada mnoge kulturne institucije, zbog nebrige nadležnih vlasti za kulturnu zaostavštinu, zatvaraju vrata za svoje posjetitelje, ipak je 2013. godine, kao rezultat nevjerojatnog entuzijazma, rada, upornosti i marljivosti otvoren muzej "Vrata Bosne" u okviru Franjevačkog samostana u Tolisi. U arheološkoj postavci ističe se i veća zbirka antičkih fibula, koja je obrađena u publikaciji prof. dr. Adnana Busuladžića pod naslovom *Zbirka antičkih fibula iz Franjevačkog samostana u Tolisi*. Prije nego se nešto više kaže o sadržaju knjige, neophodno je istaći da je ona nastala kao rezultat saradnje Zemaljskog muzeja BiH, Franjevačkog samostana u Tolisi te Univerziteta u Sarajevu, odnosno u okviru implementacije Tempus BIHERIT projekta.

U uvodnom izlaganju autor navodi osnovne informacije o muzeju "Vrata Bosne" zatim okolnosti pod kojima je knjiga nastala izražavajući pri tome zahvalnost mnogim franjevcima navedenog samostana bez kojih, kako i sam autor ističe, pisanje tog rada skoro da bi bilo nemoguće. U nastavku teksta iznosi se podatak da zbirka antičkih fibula u Tolisi predstavlja drugu po brojnosti u BiH, u kojoj se čuva 162 primjerka determinirana u 18 tipova, a koji se datiraju od kraja I do IV st. Potom slijedi kratak osvrt o najstarijim poznatim fibulama, njihovom razvoju kroz periode koji su uslijedili, porijeklu imena *fibula*, njihovoj namjeni te o periodu napuštanja upotrebe ovog predmeta.